

NEP 2020: प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणासंदर्भात असलेल्या धोरणांचा अभ्यास

डॉ गजानन मुरलीधर खेकाडे

सहायक प्राध्यापक, आर सी पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय

शिरपूर जि धुळे.

प्रस्तावना-

भारतीय संविधानाने व्यक्तीला विविध अधिकार प्रदान केले आहेत. भारत हा देश विविध जाती, धर्म, बोलीभाषा, प्रादेशिकता, भौगोलिक व सांस्कृतिक विविधता नटलेला देश आहे. या देशामध्ये जर खरी एकात्मता नांदवायची असेल तर त्यासाठी संविधानिक आधार असायला हवा तोच देण्याचे काम भारतीय संविधानाने केले आहे. त्यामध्ये विविध अनुच्छेद द्वारे मानवी हक्काचे संरक्षण करण्यात आलेले आहे भारतीय संविधानाने व्यक्तीला विविध अधिकार प्रदान केले आहे. तर त्यामध्ये बोलण्याचा अधिकार, अभिव्यक्तिस्वातंत्र्य, संचार स्वातंत्र्य, आपला रोजगार मिळवण्याचे स्वातंत्र्य अस्पृश्यता किंवा भेदाभेद न करण्याचा अधिकार तसेच या सर्व अधिकाऱ्यांना पेक्षा श्रेष्ठ अधिकार म्हणजे शिक्षणाचा अधिकार कारण सर्व अधिकार प्राप्त करण्याचे सामर्थ्य फक्त शिक्षणाच्या अधिकाऱ्यानेच प्राप्त होते कारण शिक्षित व्यक्ती आपल्या हक्क प्रति जागरूक असतो व तो हक्क मिळवण्याचे प्रयत्न करतो संविधान निर्माता डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, 'शिका संघटीत व्हा व संघर्ष करा' यात त्यांनी मनुष्याच्या शिकण्याला किंवा शिक्षणाला प्रथम स्थानी ठेवत महत्त्व दिले आहे.

भारतीय संविधानाच्या कलम 22A व 45 नुसार शिक्षण हा 'मूलभूत हक्क' झाला आहे या मूलभूत हक्काच्या अंमलबजावणीसाठी देशात विविध आयोग स्थापन करण्यात आले होते त्यामध्ये कोठारी आयोग 1964 66, नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 व कृती कार्यक्रम 1992, सर्व शिक्षा अभियान 2000, RTE अधिकार 2009 या विविध धोरणाने शिक्षणात वेळोवेळी बदल करण्यात आले पण डॉ एपीजे अब्दुल कलाम यांच्या स्वप्नातील आधुनिक भारत निर्माण करण्यासाठी देशाचे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी यांनी NEP 2020 (राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020) तयार केले. डॉ के कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली एकविसाव्या शतकातील गरजा पूर्ण करणारे शिक्षण विद्यार्थ्यांना मिळणे हे NEP 2020 चे मुख्य ध्येय आहे. भारतासारख्या विशाल देशात जेथे 30 करोड विद्यार्थी, 25 लाख शाळा, 1,043 विद्यापीठे, 45 हजाराहून अधिक कॉलेज यासारख्या जगातील सर्वात मोठ्या शैक्षणिक यंत्रणेला दिशा देण्याचे काम NEP 2020 मध्ये झाले आहे. NEP 2020 च्या अमलबजावणी ची जबाबदारी हे देशातील शिक्षण मंत्रालय CIBE, NCERT व राज्य सरकारे आणि SCERT या सर्वांच्या प्रयत्नांनीच पेलले जात आहे.

समस्या विधान- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चा प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाचा आकृतिबंध, अभ्यासक्रम, शिक्षक, अध्यापन पद्धती, परीक्षा पद्धती या संदर्भात अभ्यास करणे.

उद्दिष्टे-

1. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची माहिती घेणे.
2. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चा प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाचा आकृतिबंध, अभ्यासक्रम, शिक्षक, अध्यापन पद्धती, परीक्षा पद्धती या संदर्भात अभ्यास करणे.

गृहीतके

1. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चा प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाचा आकृतिबंध, अभ्यासक्रम, शिक्षक, अध्यापन पद्धती, परीक्षा पद्धती या संदर्भात मागील शैक्षणिक धोरणाच्या तुलनेने बदल दिसून येतो.
2. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये प्राथमिक शिक्षणात पूर्व प्राथमिक शिक्षण, शिक्षणाचे माध्यम, मूलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान, शिक्षणाचे समावेशीकरण या बाबींना विशेष महत्व देण्यात आलेले दिसून येते.
3. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये माध्यमिक शिक्षणात शिक्षणाचे माध्यम, शारीरिक शिक्षण पण कला भाषा आणि गणित तसेच मूल्यमापन या बाबींना विशेष महत्व देण्यात आलेले दिसून येते.

संशोधन कार्यवाही- प्रस्तुत संशोधनात भारतातील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये प्राथमिक व माध्यमिक स्तरासाठी कोणते धोरण आखण्यात आले आहे या संदर्भाच्या अभ्यास वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीने करण्यात आला आहे. प्रस्तुत शोध निबंध हा दुय्यम साधनांवर (लिखित साहित्य, संदर्भग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्रे, इंटरनेट) आधारित असून त्यात शिक्षणाचा आकृतिबंध, अभ्यासक्रम, शिक्षक, अध्यापन पद्धती, परीक्षा पद्धती या संदर्भातील धोरणांचा विश्लेषण करून निष्कर्ष मांडण्यात आले आहेत. प्रस्तुत शोधनिबंधांच्या निष्कर्षाला मर्यादा आहेत.

विषयाची निवड- ज्ञानाच्या बाबतीत जगात बरेच बदल होत आहे तंत्रज्ञानाच्या मदतीने व कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या साहाय्याने बरीचशी अकुशल कामे यंत्राद्वारे होत आहेत. परंतु आपल्या भविष्यातील नागरिक असे घडवावे लागतील जे कुशल असतील तसेच तंत्रज्ञान व कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा वापर करू शकतील. हवामान बदल व वाढते प्रदूषण विचारात घेता देशाला अनेक वैश्विक संकटांना सामोरे जावे लागत आहे व भविष्यात देखील सामोरे जावे लागणार आहे. त्यासाठी देशाला मल्टिटास्किंग काम करणारे लोक लागणार आहे. अशा लोकांना भविष्यात रोजगाराच्या भरपूर संधी असतील हे विचारात घेता रोजगाराच्या बाबतीत होणारे बदल लक्षात घेता मुलांनी केवळ शिकणे महत्त्वाचे ठरणार नाही तर कसे शिकायचे हे शिकणे जास्त महत्त्वपूर्ण आहे. त्यात विचार कसा करायचा समस्या कशा सोडवायच्या कल्पक व बहुशाखीय कसे व्हायचे नाविष्यपूर्ण आता कशी आहे यांची जुळून कसे घ्यायचे नवीन बदल व तंत्रज्ञान कसे आत्मसात करायचे शिक्षण हे अनुभवात्मक सर्वसमावेशक एकात्मिक व जिज्ञासू व संशोधन केंद्रित कसे होईल तसेच ते केंद्रित लवचिक व आनंददायी कसे होईल यासाठी अध्यापन शास्त्रात कोणते बदल करायला

पाहिजे. या सर्व बाबींचा विचार यामध्ये करण्यात आला आहे. अभ्यासक्रमात गणित, विज्ञान बरोबरच कला, भाषा, हस्तकला, खेळ, क्रीडा, स्वास्थ्य, साहित्य व संस्कृती या सर्व विचारांसोबत चारित्र्यवान, तर्कशुद्ध, सहानुभूतीशील, सहृदय विषयी बनतील याचा विचार करण्यात आला आहे. म्हणूनच प्रस्तुत संशोधनात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चा प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाचा आकृतिबंध, अभ्यासक्रम, शिक्षक, अध्यापन पद्धती, परीक्षा पद्धती या संदर्भात अभ्यास करण्यात आला आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण

NEP 2020 ने अभ्यासक्रमाच्या संरचनेत नव्याने बदल करण्याचा निर्णय घेतला यात प्रामुख्याने प्राथमिक शिक्षणामध्ये पूर्वप्राथमिक शिक्षण किंवा बालवाडी चा समावेश करण्यात आला आहे. यात दोन गट तयार करण्यात आले आहेत. पायाभूत स्तर वय वर्ष 3 ते 6 यामध्ये अंगणवाडी/ पूर्व प्राथमिक शाळा किंवा बालवाडी शिक्षण होय. मानस व वैद्यकशास्त्र प्रमाणे बालकाचा मेंदूच्या एकंदर विकासा पैकी 85% मेंदूचा विकास वय वर्ष 6 पर्यंत होऊन जातो. म्हणूनच या वयातील मुलांकडे अधिक लक्ष देणे गरजेचे आहे म्हणूनच NEP 2020 मध्ये पायाभूत स्तर हा प्रकार Add केला आहे कारण सध्याच्या सामाजिक आर्थिक दृष्ट्या वंचित कुटुंबातील मुलांना दर्जेदार बालवाडीचे ECCE उपलब्ध नाही ह्या शिक्षणाच्या अभावामुळे शिक्षणाच्या बाबतीत दरी पडत आहे. ही दरी दूर करण्यासाठी सर्व बालकांना पूर्व प्राथमिक शिक्षण 2030 च्या आत देण्याचे आश्वासन NEP 2020 मध्ये देण्यात आले आहे. म्हणजे 1 मध्ये प्रवेश करणारे सर्व विद्यार्थी शालेय शिक्षणासाठी सज्ज झालेले असतील कारण ECCE मध्ये लवचिक बहु पैलू बहुस्तरीय खेळावर आधारित कृती आधारित जिज्ञासा आधारित शिक्षणाचा समावेश असेल ज्या द्वारे अक्षरे भाषा संख्या या मोजणे रंग आकार घरातील व मैदानी खेळ, कोडी व तार्किक विचार समस्या सोडविणे चित्रकला, रंग भरणे, हस्तकला नाटक व बोलक्या बाहुल्या संगीत यांचा समावेश असेल या कृतीमुळे संवेदनशीलता चांगली वर्तवणूक सौजन्य नैतिकता वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छता सांघिक कार्य इत्यादी गुणांचा विकास होईल NCERT ने हा बाल्यावस्था संगोपन व शिक्षणासाठी राष्ट्रीय अभ्यासक्रम व शैक्षणिक आराखडा तयार केला आहे. जो की नवीनतम संशोधन आणि राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय सर्वोत्तम पद्धतीशी अनुरूप आहे. यात भारतातील समृद्ध स्थानिक परंपरांचा देखील योग्य प्रकारे समावेश केला आहे, जो पालक व पूर्व प्राथमिक शाळांना मार्गदर्शक असेल मागास जिल्हे व सामाजिक आर्थिक वंचित ठिकाणे याकडे लक्ष देऊन प्राधान्य देत पूर्वप्राथमिक शिक्षणाचे बळकटीकरण केले जाईल यामध्ये स्वतंत्र अंगणवाड्या व प्राथमिक शाळेतील अंगणवाड्या तसेच प्राथमिक शाळेतील पूर्व प्राथमिक शाळा व स्वतंत्र पूर्व प्राथमिक शाळा यांचा समावेश असेल. या शाळांमध्ये विशेष प्रशिक्षण घेतलेले शिक्षक असतील किंवा नव्याने शिक्षक भरती केले जातील जे NCERT ने विकसित केलेला अभ्यासक्रम व आराखड्यानुसार शिक्षण उपलब्ध करून देण्यासाठी सध्याच्या अंगणवाडी सेविका किंवा शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले जाईल जे शिक्षक 10+2 उत्तीर्ण आहेत त्यांना ECCE हा सहा महिन्यांचा प्रमाणपत्र कार्यक्रम पूर्ण करावा लागेल व त्यापेक्षा कमी शिक्षित लोकांना एक वर्षाचा डिप्लोमा कोर्स पूर्ण करावा लागेल. हे कार्यक्रम डीटीएच चैनल द्वारे व

स्मार्ट फोन द्वारे डिजिटल किंवा दुरुस्त पद्धतीने ऑनलाइन मोडणे सुद्धा पूर्ण करू शकणार आदिवासी भागातील आश्रमशाळांमध्ये देखील हा अभ्यासक्रम सुरु करण्यात येईल ECCR निक शैक्षणिक जबाबदारी व अभ्यासक्रमाची जबाबदारी MHRD कडे असेल ECCE चे नियोजन MHRD व WCDमहिला व बालकल्याण आरोग्य व कुटुंब कल्याण HFW आदिवासी विभाग संयुक्तपणे बघेल.

प्राथमिक शाळेतील इयत्ता 1, 2 दोन वर्ष मिळून 3 ते 8 वयोगटाचा समावेश होईल या दुसऱ्या टप्प्यात विद्यार्थ्यांचे वाचन लेखन व मूलभूत संख्याज्ञान ही अट आहे. या क्षमता प्रत्येक मुलाला आल्या पाहिजेत अशी अट ठेवण्यात आली आहे आहे. परंतु या क्षमतांच्या संदर्भात शासनाने जेव्हा सर्व केला तेव्हा असे लक्षात आले की प्राथमिक शाळेतील मोठ्या प्रमाणातील विद्यार्थ्यांना अंदाजे 5 कोटी पेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांना मूलभूत साक्षरता व संख्याज्ञान म्हणजे मूलभूत मजकुराचे वाचन आणि आकलन करण्याची क्षमता बेरीज वजाबाकी करण्याची क्षमता प्राप्त केलेली नाही त्यामुळे 2025 पर्यंत सर्व प्राथमिक शाळांमध्ये मूलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान साध्य करणे हे शिक्षण व्यवस्थेची सर्वोच्च प्राथमिकता असेल कारण या प्राथमिक अध्ययनातील आवश्यक घटक म्हणजे मूलभूत पातळीवरील वाचन लेखन आणि अंकगणित आधीच साध्य केली तर हे उर्वरित धोरण आपल्या विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त ठरेल. यासाठी MHRD राष्ट्रीय मूलभूत साक्षरता व संख्याज्ञान मिशनची प्राधान्याने स्थापना करेल व ते मिशन एक अंमलबजावणी योजना तयार करेल . यासाठी शिक्षकांच्या रिक्त जागा त्वरित भरल्या जातील त्यापण साक्षरता कमी असलेल्या मागास भागात स्थानिक भाषा अवगत असलेल्या किंवा स्थानिक शिक्षकांना प्राधान्य देण्यात येईल.प्रत्येक शाळास्तरावर विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण 30:1 असेल तर मागास भागात 25:1 पेक्षा कमी ठेवण्याचा प्रयत्न असेल. अभ्यासक्रम मूलभूत साक्षरता व संख्या ज्ञानाच्या दृष्टीने अभ्यासक्रमात वाचणे, लिहिणे, बोलणे,मोजणे, अंकगणित गणितीय विचारांवर लक्ष केंद्रित केले जाईल. या विषयाबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये उत्साह व आवड निर्माण करण्यासाठी वर्षभर नियमित तास व विशिष्ट उपक्रम राबविले जातील इयत्ता पहिलीच्या सुरुवातीच्या काळात अक्षरे ध्वनि शब्द रंग आकार व संख्या संबंधित ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी कार्य पुस्तिकांचा समावेश असेल, यासाठी खेळांवर आधारित 03 महिन्यांचे एक शाळा तयारी मॉड्यूल NCERT विकसित करेल यासाठी दीक्षा अॅप द्वारे उच्च गुणवत्ता पूर्ण संसाधनांचे एक राष्ट्रीय भंडार साधन उपलब्ध करून दिले जाईल. पायाभूत साक्षरता व संख्याज्ञान कामात शिक्षकांना मदत करण्यासाठी पियर ट्यूटोरिंग च्या माध्यमातून त्यांना सुद्धा प्रशिक्षण दिले जाईल तसेच साक्षरता वाढीसाठी देखील पियरट्यूटोरिंग चा वापर करण्यात येईल.

पूर्व अध्ययन स्तर इयत्ता तीन ते पाच या स्तरांमध्ये पायाभूत स्तरातील खेळ शोध आणि उपक्रमांवर आधारित अध्ययन आणि अभ्यासक्रमाच्या शैलीवर विकसित तीन वर्षांचे शिक्षण असेल या स्तरात संवादात्मक पद्धतीने वर्गात शिकवण्यावर भर असेल जेणेकरून वाचन लेखन बोलणे शारीरिक शिक्षण पण कला भाषा आणि गणित यासारख्या विषयांचा भक्कम पाया तयार होईल. पूर्व माध्यमिक स्तरांमध्ये इयत्ता 6 ते 8 11 ते 14 वयोगट पूर्वज्ञान स्तराच्या अध्ययन आणि अभ्यासक्रमाच्या शैलीवर

पुढे विकसित केलेले तीन वर्षांचे हे शिक्षण असेल या स्तरांमध्ये प्रत्येक विषयातील अमूर्त संकल्पना शिकण्यासाठी त्यांच्या चर्चेसाठी विशेष शिक्षकांची सुरुवात झाल्यावर विज्ञान गणित कला सामाजिक शास्त्रे व मानवशास्त्र यांसाठी सज्ज असतील प्रत्येक विषयामधील कार्यात्मक शिक्षणात वेगवेगळ्या विषयातील संबंध शोधणे त्यास प्रोत्साहन आणि विशेष महत्त्व दिले जाईल. माध्यमिक स्तर इयत्ता 9 ते 12 हे दोन टप्प्यात असेल पहिला टप्पा नववी दहावी दुसरा टप्पा अकरावी बारावी वय वर्षे 14 ते 18 माध्यमिक स्तरांमध्ये चार वर्षांच्या बहुशाखीय अभ्यास समाविष्ट असेल जो पूर्व माध्यमिक एक स्तरातील विषयाभिमुख अध्ययन-अध्यापन आणि अभ्यासक्रम शैलीवर पुढे विकसित केला असेल या अभ्यासक्रमात अधिक सखोलता आणि चिकित्सक विचार आयुष्यातील इच्छा-आकांक्षा कडे अधिक लक्ष देणे व अधिक लवचिकता व विद्यार्थ्यांना विषयाची निवड करता येणे या बाबी असतील विशेषता विद्यार्थ्यांना इयत्ता दहावी नंतर शिक्षण सोडण्याचा आणि इयत्ता अकरावी बारावी मधील व्यवसायिक किंवा इतर कोणत्याही अभ्यासक्रमात पुन्हा प्रवेश करण्याचा पर्याय उपलब्ध असेल माध्यमिक स्तरांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला अधिक महत्त्व असेल पूर्वीपासून अस्तित्वात असलेल्या पाठांतर संस्कृतीच्या घोकंपट्टीच्या शिक्षणापासून शिक्षणव्यवस्थेला दूर नेणे यावर भर असेल तसेच फक्त आकलनात्मक विकास करणे एवढा उद्देश नसून चांगले व्यक्तिमत्व निर्माण करणे हे देखील ध्येय आहे तसेच एकविसाव्या शतकातील प्रमुख कौशल्य आत्मसात केलेल्या अशा समग्र व अष्टपैलू व्यक्ती निर्माण करणे हे देखील असेल त्यासाठी एन सी आर टी ही संस्था आवश्यक कौशल्य निश्चित करेल व त्यांचा संप समावेश माध्यमिक अभ्यासक्रमात करेल. तार्किक विचार शक्ती वाढविण्यावर भर त्याने NEP 2020 मध्ये तार्किक विचार शक्ती वाढविण्यासाठी अभ्यासक्रमाचा मजकूर कमी करणे वा अत्यावश्यक घटकांना महत्त्व देणे अनिवार्य मजकूर हा प्रमुख संकल्पना कल्पनाशक्ती उपयोजन व समस्या सोडवणे यावर लक्ष केंद्रित करेल प्रश्न विचारण्याला प्रोत्साहन असेल वर्गात सर्जनशील प्रयोगात्मक सहयोगात्मक आणि शोधक उपक्रमांचा नियमितपणे समावेश असेल.

अनुभवात्मक शिक्षण सर्व स्तरांमध्ये अनुभवात्मक शिक्षणाचा अवलंब केला जाईल प्रात्यक्षिक शिक्षण कला व खेळ यांचा समावेश असेल कला एकात्मिकरण या बहु अभ्यास अध्यापन दृष्टिकोण आहे यात कला व संस्कृतीच्या विविध पैलूंचा व प्रकारांचा उपयोग केला जाईल शिक्षण प्रक्रियेत भारतीय कला व संस्कृती एकत्रित करून भारतीय संस्कार रुजविण्यासाठी कलासक्त शिक्षण वर्गातील व्यवहारांमध्ये याचा समावेश असेल.

अभ्यासक्रम निवडीमध्ये लवचिकता असेल.

NEP 2020 मध्ये विद्यार्थ्यांना विषय निवडण्यासाठी जास्त लवचिकता व निवडीला वाव दिला जाईल माध्यमिक थरांमध्ये शारीरिक शिक्षण कला व हस्तकला व्यावसायिक कौशल्य यांचा सुद्धा अंतर्भाव असेल त्यामुळे विद्यार्थी त्यांच्या अभ्यासाच्या व जीवनाच्या योजनेचे मार्ग स्वतः ठरू शकतील विज्ञान

मानव्यशास्त्र व गणित यांच्या बरोबरीने शारीरिक शिक्षण कला आणि हस्तकला व व्यावसायिक कौशल्य असे विषय शाळेच्या अभ्यासक्रमात सर्व वर्षांमध्ये समाविष्ट केलेली असतील.

बहु भाषावाद व भाषेची शक्ती

लहान मुलांना आपल्या घरातील भाषेत किंवा मातृभाषेत अवघड संकल्पना अधिक लवकर समजत तात त्यामुळे जिथे शक्य आहे तिथे किमान पाचव्या इयत्तेपर्यंत आणि शक्यतो आठव्या इयत्तेपर्यंत शिक्षणाचे माध्यम घरातील भाषा किंवा मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषा असली पाहिजे या गोष्टीचे पालन सरकारी आणि खाजगी दोन्ही शाळा करतील जर मातृभाषेत पुस्तके उपलब्ध नसतील तरी सुद्धा शिक्षक विद्यार्थी यांच्यातील संवादाची भाषा जिथे शक्य आहे तेथे मातृभाषाच पाहिजे सर्व विद्यार्थ्यांना सर्व भाषा उत्तम प्रतीने शिकवल्या जातील एखादी भाषा शिकवण्यासाठी आणि शिकण्यासाठी ती शिक्षणाची माध्यम असणे आवश्यक नाही.

राष्ट्रीय एकात्मतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी त्रिभाषा सूत्र देशातील राष्ट्रीय एकात्मतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी त्रिभाषासूत्राचा ची अंमलबजावणी करणे सुरज राहिल मात्र त्रिभाषा सूत्रात जास्त लवचिकता असेल राज्यावर भाषा लादली जाणार नाही मुले ज्या तीन भाषा शिकतील त्यापैकी किमान दोन भाषा भारतीय असतील इयत्ता सहावी किंवा सातवी मध्ये त्यांना भाषा बदलण्याची जे स्वातंत्र्य असेल मात्र त्यासाठी साठी त्यांना माध्यमिक शाळेच्या च्या शेवटी या तीन भाषांमध्ये मूलभूत प्रावीण्य दाखवावे लागेल तसेच आज भारतीय व इंग्रजी भाषे सोबतच माध्यमिक स्तरावर परदेशी भाषा उदाहरणार्थ कोरियन जापानी फ्रेंच स्पॅनिश पोर्तुगीज व रशियन या भाषा शिकण्याच्या संधी उपलब्ध करून दिल्या जातील यासोबतच ज्या विद्यार्थ्यांना भारतीय अभिजात भाषा शिकायचे आहेत त्यांच्यासाठी ऑनलाइन मॉडेलच्या माध्यमातून त्यांनाही संधी उपलब्ध करून दिली जाईल.

विज्ञान व गणितासाठी उच्च दर्जाची द्विभाषिक क्रमिक पुस्तके व अध्यापन अध्ययन सामग्री तयार करण्यासाठी सर्व प्रयत्न केले जातील इयत्ता सहावी ते आठवी मध्ये हे एक भारत श्रेष्ठ भारत या प्रकल्पांतर्गत भारतीय भाषांच्या बाबतीत विद्यार्थी संशोधन करू शकतील. स्थानिक कौशल्य व व गरजांवर आधारित अभ्यासक्रम इयत्ता 6 ते 8 च्या दरम्यान यांचे स्थानिक कौशल्य व गरजांवर आधारित अभ्यासक्रम मुलांना निवडण्याचे स्वातंत्र्य असेल यामध्ये त्यांना सुतार काम इलेक्ट्रिकचे काम धातुकाम, बागकाम, कुंभार काम याचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळेल व कामाची पाहणी करता येईल यासाठी सहा ते आठ दरम्यान कधीतरी सर्व विद्यार्थी एक दप्तर विरहित दहा दिवसांच्या उपक्रमांमध्ये सहभागी होतील त्यात ते स्थानिक व्यवसायिक तज्ञ, सुतार, माळी आणि कुंभार कलाकार यांच्या मार्गदर्शनाखाली शिकाऊ पेंटर म्हणून काम पाहतील इंटरशिप सुट्टीच्या कालावधीमध्ये देखील उपलब्ध करून दिली जाईल.

विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिकतेचा विकास मुलांनी नैतिक निर्णय कसे घ्यावे यासाठी एक तार्किक चौकट साचा उपलब्ध करून दिला जाईल या चौकटी फसवणूक हिंसाचार वांगमय चौर्य कचरा करणे सहिष्णुता समानता सहानुभूती यासारख्या विषयांचा समावेश त्यात असेल यावेळेस नैतिक निर्णय कसा घ्यायचा

एखाद्या नैतिक मुद्द्यांवर वेगवेगळ्या दृष्टिकोनातून विचार करून आपली भूमिका युक्तिवाद तयार करणे आणि सर्व कामा मध्ये नैतिक पद्धतीचा अवलंब करणे विद्यार्थ्यांमध्ये भारतीय पारंपरिक मूल्ये जसे सेवा अहिंसा स्वच्छता सत्य निष्काम कर्म शांती त्याग सहिष्णुता विविधता लैंगिक संवेदनशीलता वडीलधाऱ्यांचा आदर इत्यादी गुणांचा विकास करणे. वैशिष्ट्यपूर्ण राष्ट्रीय पाठ्यपुस्तकांची निर्मिती शालेय अभ्यासक्रमात अधिक लवचिकता आणणे तसेच घोकंपट्टी करून शिकण्यापेक्षा रचनात्मक पद्धतीने शिकण्यावर भर देण्यासाठी शालेय पाठ्यपुस्तकात देखील बदल झाले पाहिजेत राष्ट्रीय स्तरावर महत्त्वपूर्ण मानल्या गेलेल्या मूलभूत साहित्याचा तसेच स्थानिक संदर्भ व आवश्यकतेनुसार काहीइच्छित बारकावे व पूरक साहित्याचा देखील समावेश असेल कोणती पाठ्यपुस्तके वापरायची हे निवडण्याचा पर्याय देखील शाळा व शिक्षकांकडे असेल हे पाठ्यपुस्तके दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण असायला हवीत तसेच योग्य किमतीत म्हणजे उत्पादन खर्च व मुद्रण खर्च यांना मिळून त्यांची किंमत ना नफा ना तोटा तत्त्वावर असली पाहिजे राज्य आप ला स्वतः चा अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके करू शकतील आणि शक्य तेवढा एन सी आर टी ने तयार केलेले व राज्य त्यांच्या या राज्याची वैशिष्ट्ये त्यात समावेश करू शकतील व एनसीईआरटीची पुस्तके प्रादेशिक भाषांमध्ये देखील तयार करण्याला प्राधान्य देता येईल म्हणजे सर्व विद्यार्थी यांना विद्यार्थ्यांना उच्च दर्जाचे शिक्षण मिळेल सर्व राज्यांना ही पुस्तके डाऊनलोड करून साप्ता सुद्धा येतील त्यामुळे कमी वेळेत सर्वापर्यंत ही पुस्तके पोहोचणार.

विद्यार्थ्यांच्या विकासासाठी नवीन मूल्यमापन पद्धती

आपल्या शालेय व्यवस्थेमध्ये मूल्यमापन प्रामुख्याने सारांश किंवा समिती पद्धतीने होते जे मुख्यतः घोकंपट्टी करून लक्षात ठेवण्याच्या कौशल्याला भर देते या मूल्यमापनाच्या पद्धतीत बदल करून ते अधिक नियमित आणि रचनात्मक फॉर्मेट व केले जाईल यात विश्लेषण सारखे विचार तार्किक विचार आणि संकल्पनात्मक सुस्पष्टता यांची पारख करणारे मूल्यमापन असेल सर्व शैक्षणिक स्तरावरील मूल्यमापनाच्या या तत्त्वानुसार शिक्षक विद्यार्थी आणि संपूर्ण शालेय व्यवस्थे ला अध्यापन अध्ययन प्रक्रियेमध्ये सतत बदल करावे लागतील जेणेकरून सर्व विद्यार्थ्यांकरता शिक्षण व विकास यांना चालना मिळेल विद्यार्थ्यांची प्रगती एनसीईआरटी व एस सी ई आर टी यांच्या मार्गदर्शनाखाली तयार केले जाईल हे प्रगतीपुस्तक एक सर्वांगीण व्यापक 360 अंश बहुआयामी अहवाल असेल यात विद्यार्थ्यांची बोधात्मक भावात्मक व क्रियात्मक क्षेत्रातील प्रगती तसेच विशेषता अतिशय तपशीलवार दर्शविली जाईल यामध्ये शिक्षकांच्या मूल्यमापन सह स्व मूल्यमापन सहाध्यायी मूल्यमापन तसेच प्रकल्प प्रश्नमंजुषा नाट्यीकरण सांगी कार्य पोर्टफोलिओस इत्यादी द्वारे विद्यार्थ्यांची सर्वानी मूल्यमापन केले जाईल. बोर्डाच्या परीक्षा व प्रवेश परीक्षा यामुळे जी कोचिंग संस्कृती बोकाळलेली आहे याने बरीच हानी होत आहे. विशेषतः माध्यमिक शाळेच्या स्तरावर विद्यार्थ्यांचा यथायोग्य अध्ययनासाठी असलेला वेळ परीक्षांसाठी लागणारे अतिरिक्त कॉचींग आणि तयारी यामध्ये खर्ची होत आहे व या परीक्षांमुळे मुलांना एकाच शाखेतील अतिशय मर्यादित साहित्याचा अभ्यास करायला भाग पडते यावर उपाय म्हणून इयत्ता दहावी व बारावीच्या बोर्ड आणि प्रवेश

परीक्षांच्या व्यवस्थित कशा प्रकारे बदल करण्यात येतील की कोचिंग क्लासला जाण्याची गरज भासणार नाही ही त्यासाठी बोर्ड परीक्षेची पुनर्रचना केली जाईल विद्यार्थ्यांना बोर्ड परीक्षेसाठी आवडीनुसार विषय निवडता येतील येथील बोर्ड परीक्षा अधिक सोप्या केल्या जातील या परीक्षा घोकंपट्टी एवजी प्रामुख्याने मुख्य समता क्षमता किंवा योग्यतेची पारख करण्यासाठी घेतल्या जातील बोर्ड परीक्षेची भीती व उच्च जोखीम पैलू दूर करण्यासाठी विद्यार्थ्यांची इच्छा असल्यास त्याला एका शालेय वर्षामध्ये दोन वेळा बोर्ड परीक्षेला बसता येईल एक मुख्य परीक्षा आणि एक सुधारणा करण्यासाठी परीक्षा यातून मुलांची परीक्षेची भीती कमी होईल व विद्यार्थ्यांच्या नैसर्गिक गुणांना वाव मिळेल.

शिक्षक

खऱ्या अर्थाने आपल्या या मुलांचे भवितव्य घडवत असतो आणि त्यातूनच ते आपल्या राष्ट्राचे ही भवितव्य घडवत असतात या उदात्त कामामुळेच शिक्षक हे सर्वाधिक आदरास पात्र होते पूर्वी सर्वोत्कृष्ट आणि सर्वाधिक शिकलेले व्यक्तीस केवळ शिक्षक बनत असत विद्यार्थ्यांना गुरु कडील ज्ञान कौशल्य व मूल्य प्रत्येक विद्यार्थ्याला मिळावे अशी समाजाची अपेक्षा होती समाज त्यासाठी त्यांना लागणाऱ्या सुविधा पुरवत असे परंतु कालांतराने शिक्षकाच्या या प्रशिक्षणाची गुणवत्ता भरती नेमणूक सेवेच्या अटी या बाबी जसा असायला हव्या तशा नाहीत त्यामुळे शिक्षकांची गुणवत्ता व प्रेरणा अपेक्षित निकष पर्यंत पोहोचत नाही जर आपल्या मुलांचे आणि आपल्या देशाचे भवितव्य सुनिश्चित करण्यासाठी शिक्षकांना प्रेरित करणे आणि त्यांचे सक्षमीकरण करणे आवश्यक आहे यासाठी उत्कृष्ट व गुणवत्तापूर्ण ग्रामीण भागातील विद्यार्थी शिक्षकी व्यवसायात प्रवेश घेतील हे सुनिश्चित करण्यासाठी चार वर्षांच्या या दर्जेदार एकात्मिक बीएड कार्यक्रमाचा अभ्यास करण्यासाठी देशभरात मोठ्या प्रमाणात गुणवत्ता आधारित शिष्यवृत्त्या सुरू केल्या जातील तसेच हा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्थानिक क्षेत्रात प्राधान्याने नोकरी दिली जाईल विशेषतः महिला विद्यार्थ्यां यांना स्थानिक भागात रोल मॉडेल म्हणून आणि आणि स्थानिक भाषा बोलणारे उच्च पात्रताधारक शिक्षक म्हणून काम करतील कारण ग्रामीण भागामध्ये गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांची तीव्र कमतरता आहे ते भरून काढण्यासाठी ग्रामीण शाळांमध्ये शाळेच्या जवळच किंवा शाळेच्या आवारातच न्यू स्थानिक निवासाची सोय करणे केव्हा वाढीव घर भत्ता देणे हे मार्ग योजले जातील. शिक्षकांच्या वारंवार बदल्या करण्याची हानिकारक प्रथा थांबवली जाईल जेणेकरून विद्यार्थ्यांचे रोल मॉडेल व शैक्षणिक वातावरण यात सातत्य राहिल. बदल्या अगदी विशेष परिस्थितीत रचनात्मक पद्धतीनुसारच होतील शिवाय ऑनलाइन संगणकीय प्रणाली ने बदल्या करण्यात येतील ज्यामुळे पारदर्शकता तो निश्चित होईल. टीईटी परीक्षा सशक्त केल्या जातील शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरावरील शिक्षकांना शिक्षकांचा टीईटी मध्ये समावेश करण्यात येईल विषय शिक्षकांसाठी संबंधित विषयांमधील योग्य टीईटी किंवा NTS चाचणी गुणदेखील भरतीसाठी विचारात घेतले जातील अध्यापनाची आवड आणि प्रेरणा यांचे मोजमाप करण्यासाठी वर्गात एखादे प्रात्यक्षिक किंवा मुलाखत याद्वारे शिक्षकांची निवड करण्यात येईल या मुलाखतीचा उपयोग स्थानिक भाषेतून अध्यापन करण्यातील संस्था सहजता आणि

प्रावीण्य यांचे मूल्यांकन करण्यासाठी केला जाईल तसेच खाजगी शाळांमधील शिक्षक देखील याच प्रकारे टीईटी प्रात्यक्षिक किंवा मुलाखत आणि स्थानिक भाषेचे ज्ञान याद्वारे अर्थ प्राप्त असतील सर्व विषयांसाठी विशेष थकला कला शारीरिक शिक्षण व्यवसायिक शिक्षण भाग आणि भाषा या विषयांसाठी पुरेसे शिक्षक शिक्षकांची भरती केली जाऊ शकेल. पारंपारिक स्थानिक कला व्यवसायिक हस्तकला उद्योजकता शेती यासाठी विविध विषयांचे मास्तर प्रशिक्षक म्हणून स्थानिक प्रतिष्ठित व्यक्ती किंवा तज्ञांची भरती करणे यास शाळा संकुलांना प्रोत्साहन दिले जाईल जाईल.

शाळांमध्ये पायाभूत सुविधांची उपलब्धता शाळेमध्ये शिक्षक विद्यार्थी अपंग मुले यांच्यासाठी सुरक्षित प्रभावी शाळेत शिकण्यास व शिकवण्यास आरामदायी आणि प्रेरित वाटेल हे सुनिश्चित करण्यासाठी सर्व शाळांमध्ये पुरेशा सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येतील ज्यामध्ये शौचालय पिण्याच्या पाणी शुद्ध पिण्याचे पाणी स्वच्छ व आकर्षक जागा विज संगणक उपकरणे इंटरनेट सुविधा ग्रंथालय खेळाची मैदाने करमणुकीची सुविधा इत्यादी साधनांचा समावेश असेल.

निष्कर्ष

1. प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणासंदर्भात पूर्वीच्या धोरणांपेक्षा राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये बदल दिसून येतो.
2. शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये बदलत्या मानवी गरजांच्या नुसार प्राथमिक व माध्यमिक स्तरासाठी आवश्यक ते बदल दिसून येतात.
3. शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये परिक्षापद्धतीच्या स्वरूपात सुधारणा दिसून येते: म्हणजेच परीक्षा पद्धतीत पाठांतराला महत्व नसून विचार व तार्किक क्षमतेला प्राधान्य देण्यात आले आहे.
4. पूर्व प्राथमिक शिक्षणाचा उल्लेख पूर्वीच्या धोरणात समावेश नव्हता तर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये प्रथम समावेश करून त्यासाठी प्रशिक्षित शिक्षकाची नियुक्तीचे धोरण आखण्यात आले आहे.
5. शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये चार वर्षांच्या शिक्षक प्रशिक्षणाद्वारे योग्य, हुशार व अहर्ता धारक शिक्षकांची नियुक्तीस प्राधान्य देण्यात आले आहे.
6. शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये दहावी व बारावी बोर्ड परीक्षेचे महत्व कमी कारणार आहेत.

संदर्भग्रंथसूची

Kothari C. R. (2004). *Research-Methodology*. New Delhi: New Age International Limited Publisher.

Jha Nishikant (2013). *Research-Methodology*. Mumbai: Himalya Publishing House.

<https://www.slideshare.net/ProfAmitaPandeyBhard/national-education-policy-2020-an-overview>

https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf

https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/nep/2020/MARATHI.pdf